

Доцент М. М. ЛЕЛЕКАЧ

**КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ ЗАКАРПАТТЯ З УКРАЇНОЮ
І РОСІЄЮ В XVII—XVIII СТ.**

Закарпаття — споконвічна руська земля — від найдавніших часів мала ту ж саму культуру, що і решта руських земель. Мова, ідеологія, народні пісні і вся усна творчість, писана література, побутові звичаї — словом уся культурна спадщина закарпатоукраїнського населення є тотожна з культурою Русі, всіх східних слов'ян. Ще в 1929 р., говорячи про пісенну творчість Закарпаття, ми писали, що пісні руські у нас сприймалися здавна без значної зміни. Це свідчить про єдність національного почування й вказує на те, що наші предки жили тією культурою, яка створилася за Карпатами під благотворним впливом російської. Таке переймання літератури у середні віки знаходимо в кожній літературній галузі. Винятком з цього не є і усна творчість. Коли переглянемо наші літературні пам'ятки і порівняємо з пам'ятками з-за Карпат, то переконаємося, що закарпатська література не є окремою, але з російською і українською творить одну цілість¹.

Міцні суспільні, економічні і культурні зв'язки закарпатців з руським народом мають коріння в глибокій давнині, в спільному державному існуванні в межах Древнеруської держави — Київської Русі. І в дальнішому, незважаючи на загарбання Закарпаття угорськими феодалами, ці зв'язки продовжували зростати і зміцнюватись.

В XVI—XVII століттях розвивалися економічні зв'язки Закарпаття з Росією й Україною. Особливо поширені були торговельні відносини. Купці з Росії в кінці XVII ст. торгували в Закарпатті полотном, хутрами, шкірою та іншими речами. В Росію з Закарпаття довозилися вовна, різні вина та інше.

¹ М. Лелекач, Коритнянський збірник... пісень, «Підкарпатська Русь», річник VI, № 7, Ужгород, 1929, стор. 164.

Через Закарпаття проходили каравани купців з Москви, Курська та інших міст Росії й України. Ці купці розгортали досить широку торгівлю з Угорщиною, Чехією й Силезією, привозячи туди свої товари і вивозячи звідти різні речі.

На основі економічних взаємовідношень тих часів розвивалися й культурні зв'язки, які зміцнювали й розвивали культуру закарпатоукраїнців. Ці зв'язки між усіма українськими землями, включаючи і Закарпаття, особливо посилилися і досягнули високого розквіту в XVII і XVIII ст.

Вже в XVI ст. і в першій половині XVII ст. загострюється боротьба між окремими класами українського суспільства, з одного боку, і народно-визвольна боротьба українських народних мас проти польської правлячої верхівки, проти панування польських магнатів і шляхти, з другого. В той же час, в умовах панування шляхетської Польщі, посилювався не лише соціальний, але й національний гніт, поширювався наступ на культуру українського народу, на його мову, літературу і релігію. Загроза цілковитої денаціоналізації, ліквідації української культури і повного соціального поневолення викликала протест і боротьбу проти неї у всього українського народу. В цій соціальній, національній, політичній і релігійній боротьбі кінця XVI і першої половини XVII ст. культура українських земель не лише в значній мірі відроджується, але й стає більш активнішою, більш народною, всебічною. На Україні, окупованій польськими феодалами, появляються вищі школи, друкарні, наукові та літературні гуртки, полемічне письменство, історичні праці, великі збірники оповідань, повістей, популярних наукових розповідей і т. д. Ще більш активно зростає культура українських земель в ході визвольної війни українського народу в 1648—1654 рр. і возз'єднання України з Росією. Це возз'єднання не тільки врятувало український народ від національного і релігійного гніту, від фізичного і духовного знищення, але й сприяло економічному, політичному і культурному піднесенню, благодотворному впливові передової російської культури на українську.

На Закарпатті в XVII ст. мало місце таке ж саме соціальне, національне і релігійне пригнічення, як і на решті українських земель до возз'єднання їх з Росією. Різниця лише в тому, що на східно-українських землях український народ пригнічували польські магнати, шляхта і католицька церква, а на Закарпатті це робили угорські та інші чужоземні феодали і католицька церква. Їм допомагали зрадники народу: денаціоналізована українська шляхта — кальвінські «немеші» і уніатські попи (після запровадження на Закарпатті релігійної унії в 1646 р.).

В посиленій класовій і національно-визвольній боротьбі з поневолювачами населення Закарпаття завжди шукало допомогу й підтримку у своїх рідних братів за Карпатами. Із-за специфічних географічних і політичних умов закарпатці не могли постійно одержувати реальну політичну і матеріальну підтримку. Вони одержували її у формі торговельних, літературних і культурних зв'язків. У XVII—XVIII століттях на Закарпаття було завезено стільки українських і російських книжок, різних наукових, літературних творів і шкільних підручників, що сміливо можна сказати, що майже не було такої надрукованої і рукописної праці на Україні й в Росії, яка не була б відома на Закарпатті. З-за Карпат приносились і розповсюджувались різні збірники, апокрифи, повісті, граматика, словники, полемічна література, ораторська проза, віршована література, козацькі пісні і т. д. Із Ужгорода і Мукачева, і з інших місцевостей Закарпаття виїжджають у вищі школи Києва та інших міст України закарпатці для одержання освіти, а звідти приїжджають сюди освічені люди. Відомо, наприклад, що до кінця XVII ст. майже всі православні єпископи Мукачівської єпархії не були закарпатського походження, а — з України. Велика кількість духовенства прибувала сюди з Галичини, Волині та інших українських земель.

✓ Вже сама мова літературних творів XVI—XVIII століть свідчить, що майже всі вони були занесені (або переписані на Закарпатті) з східноруських територій. Мова цих творів — це українська літературна мова XVI—XVIII століть. А спосіб писання, стиль і граматики вказують, що писці були виходцями з київських і львівських вищих шкіл, де навчалось тоді чимало закарпатців (чи прибували переписувачі книг з України й Росії на Закарпаття).

Багато рукописних літературних пам'яток загальноукраїнського характеру зберігалось віками в населення Закарпаття, по них трудящі вчилися читати самі, вчили своїх дітей, передавали з покоління в покоління.

Серед завезених на Закарпаття творів загальноукраїнської літератури особливо популярними були повісті, романи і апокрифи. Правда, ці пам'ятники, здебільшого мають коріння в літературі Київської Русі (тобто ще до XII ст.), або створені на Україні і в Росії за зразками творів Київської Русі, але з новим змістом, окремі з них являють собою тогочасні переробки з грецької чи болгарської мов. І хоча багато з них подібні до творів південних слов'ян, проте проникали вони на Закарпаття не безпосередньо з Болгарії, Сербії чи Візантії, а з Росії чи України. У нас, на Закарпатті, здебільшого їх тільки переписували, розмножували і популяризували. Так,

наприклад, знайдені на Закарпатті варіанти «Александрій» були у нас тільки перероблені або переписані з українських першо-примірників¹. Вони були поширені, головним чином, в горах, де використовувалися як підручники для навчання дітей мандрівними вчителями, які користувалися більшою популярністю, ніж нечисленні офіційні школи.

Поширювався на Закарпатті і другий роман староруської літератури — про Варлаама і Йосафата, — хоч цілої повісті не було досі знайдено на Закарпатті. Відомі до цього часу лише поодинокі і короткі оповідання з неї, які увійшли в різні збірники. Збереглися на Закарпатті і різні оповідання українською мовою (наприклад, «Велике зеркало», «Римські діяння» або «Геста Романорум», та інші)².

Ще більшою популярністю користувалась на Закарпатті, як і взагалі на Русі, апокрифічна література. Не всі питання, на які були дані відповіді й роз'яснення церквою, задовольняли цікавість людини. На такі питання, як створення світу, побудова «раю» та «аду», кінець світу та інше, не всі знаходили належну відповідь в канонічних книгах і біблій. В зв'язку з цим виникає цілий ряд різних апокрифічних оповідань, які широко розповсюджувались серед різних кіл суспільства. Апокрифи вміщувалися в різних збірниках: «Учительних євангеліях», «Ключах», «Прологах» та ін.

Особливо багато різних літературних творів загальноукраїнського походження збереглося на Закарпатті в так званих «Учительних євангеліях» («Толкових євангеліях»), «Прологах» і «Збірниках». В цих збірниках автори всуміш з поясненням тексту євангелія записували різні оповідання про життя «святих», науковоподібне уявлення про природу, фантастичні оповідання про тварин, каміння і дерева. Ці оповідання настільки були улюблені на Русі, що переписувались сотні разів, доповнювались і перередаговувались. На території Закарпаття таких збірників і «Толкових євангелій» було знайдено декілька десятків. Такі євангелія були ввезені на Закарпаття з українських земель, що були під владою Польщі. Ця галузь української літератури особливо була поширена в XVII ст. і написана тодішньою українською літературною

¹ Ці «Александрій» відомі під такими назвами: «Ужгородський рукопис» (І. Франко, «Карпаторуське письменство», стор. 80—91), «Хитарський рукопис» («Записки НТШ», т. X, Львів, 1896, стор. 7—13), «Тишівський рукопис» (Наук. збірник «Просвіти», т. I, Ужгород, 1922, стор. 6—106), «Пістрялівський рукопис» (Науковий збірник «Просвіти», річник IV, Ужгород, 1925, стор. 177—187), «Рукопис Колесси» (згадуваний в його творах, зокрема, в «Рукописні і палеотипні книги...», Прага, 1927, стор. 9).

² Ю. А. Яворский, «Повести из Gesta Romanorum в карпаторусской обработке конца XVII в.», Прага, 1929, стор. 20—22.

мовою. Проте, ці твори в дослідницькій літературі ще майже не вивчені, якщо не враховувати публікацію текстів і опис рукописів. Важливіші збірники і «Учительні евангелія» знайдені на Закарпатті такі: Скотарське (з XVI ст.), Ізське (з XVII ст.), Даниловське (з XVII ст.), Пряшівське (з першої пол. XVII ст.), Грабське (з XVII ст.), Мідяницьке (з XVII ст.), Івана Капишинського (з першої пол. XVII ст.), Малоберезнянське (з початку XVII ст.), Ладимирівське (з XVII ст.), Терезький Пролог (з XVI ст.), Торунський збірник (з XVI—XVII століть), Сокирницький збірник (з XVII ст.), Углянський збірник «Ключ» (з кінця XVII ст.), Ракошинський збірник (з XVII ст.), Няговське учительне евангеліє (з XVI ст.), Збірник Стефана Теслівця (з XVII ст.) і багато інших¹. В них були вміщені такі писання чи оповідання: про Варлаама і Йосафа, повісті з «Геста Романорум», легенди, оповідання про прибуття апостола Андрія на Русь, апокрифи про життя Константина і Мефодія, оповідання про захист Києва від татарської навали, полемічні випадки проти пап, католиків і уніатів, виписки з «Лімонарія» і «Луцідаріїв», оповідання про Сівілу і т. д.

На Русі з давніх-давен дуже цікавилися подорожами, особливо у так звану «святую землю» (Палестину). Найпопулярнішим твором про подорож було «Хожденіє ігумена Даниїла». Ця подорож відбулася в XII ст., її опис був настільки популярним, що зберігся щось в 100 списках. На Закарпатті «Хожденіє ігумена Даниїла» було також відомим. До наших днів зберігся один список, з 1777 року. Але, мабуть, він був списаний з якогось ранішого тексту західно-українського. Закарпатський текст відомий під назвою «О пути Єрусалимской... Даниїла архимандрита монастыря Корсунского»².

Великою популярністю на Україні і в Росії в XVII—XVIII століттях користувалася віршована література. Вірші там почали виникати в кінці XVI ст. і вже в першій половині XVII ст. появляються і в друку. З другої половини XVII ст. ця віршована література інтенсивно проникає і на Закарпаття, де відома під загальною назвою пісень. Переписували їх у великі «Пісенники». Таких «Пісенників», до цього часу знайдених на Закарпатті, було опубліковано декілька десятків. Хоч на перший погляд здається, що вони написані на різні релігійні теми, проте в багатьох з них відображені реальні історичні чи побутові події, що хвилювали широкі кола тогочасного суспільства. Класова, національна, політична і релігійна боротьба всього

¹ Видані з них лише тексти окремих збірників.

² І. Панькевич, О пути Єрусалимской... Даниїла..., Науковий збірник «Просвіти», річник IV, Ужгород, 1925, стор. 188—194.

українського суспільства проникала в цю галузь літератури. Особливо цінні в цих «Пісенниках» так звані «Свіцькі пісні і вірші», які здебільшого не зв'язані з подіями Закарпаття, а з загальноукраїнськими. Наприклад, пісня «Над Дунаєм глибоким» оспівує «вандрівку біди» з Варшави, через Львів, Болехів, Кам'янець, до Києва. Цікаві історичні пісні про «здобуття козаками Варни», «про ляхка», про польських конфедератів, про битву під Хотином, пісні (панегірики) в честь цариці Єлизавети Петрівни, «кант» в честь гетьмана Кирила Разумовського. Але і в так званих «релігійних піснях» співець просить:

Гетьману... подай державу,
Всему рыцарству в'їчну славу¹.

Пісні, вірші, канти, панегірики, релігійні пісні, пародії і сатири, що увійшли до цих «Пісенників», наочно свідчать про спільність української літератури на всіх українських землях і про взаємозв'язок російської і української літератур.

Героїчна боротьба українського селянства і козацтва з польськими, українськими та турецькими панами прекрасно показана в українських історичних піснях і народних думах XVII—XIX століть. Ці пісні були поширені і співалися всюди, де жили українці. В них український народ повністю відобразив свої страждання, боротьбу проти соціального, національного та релігійного пригночення. Ці пісні були спільними для всього українського народу, бо вони були створені його співцями для нього.

Пісні, які ще називають «козацькими», були поширені здавна і на Закарпатті. Правда, вороги трудящих намагалися спростувати це. Один український буржуазний націоналіст (що себе вважав мадяром), заперечуючи поширення т. зв. козацьких історичних пісень на Закарпатті, писав, що нібито «закарпатська українська поезія нічого не знає про козацькі повстання, про кроваву боротьбу між Польщею і Україною. Найхарактерніша українська народна пісня — думи — невідома на Закарпатті»², чи, нібито, попала сюди в часи чеської окупації.

Подібно до цього зрадника українського народу писали і інші фашистські і націоналістичні писаки. Проте вони брехали, перекручуючи реальні факти. На Закарпатті здавна зберег-

¹ М. Лелекач, «Коритнянський збірник... пісень», журнал «Підкарпатська Русь», № 7, Ужгород, 1929, стор. 164.

² Bonkáló Sándor, «A Rutének», Будапешт, (б. р., мабуть, 1941), стор. 141—142.

лися українські народні думи і історичні пісні про героїчну боротьбу українського селянства і козацтва в XVII і XVIII століттях. Так пісня під назвою «Піснь воєнська козацька і турецька» оспівує взяття штурмом козаками Варни (в 1605 чи 1620 році, бо козаки два рази штурмували цю турецьку фортецю). В ній розповідається:

А в недѣленьку пораненьку
Зобралася громадонька,
Козацькая порадонька
Разом дали раду,
Отколь Варну мѣсто доставати
И всѣ туркы в ней постинати.

Варну мѣсто достали,
Всѣ туркы в ней постинали.
Варна была славна,
Били славиѣши козаченькы...¹

Ця пісня на Закарпатті відома в старинних «Пісенниках» в декількох варіантах, що свідчить про її популярність вже в давні часи, а не лише в період чеської окупації.

В іншій «Пісні козацькій», яку можна назвати народною думою і яка починається словами: «Ой літала голубонька по країні...», дівчина скаржиться, що для неї «тяжко у чужій країні». Козак їй радить:

Покинь, дівко, вітця, матку і родину,
Піди з нами козаками на Вкраїну.
На Вкраїні шука-риба із водою,
Не трать, дівко, літа свої із бідою.
А у полю шука-риба із шафраном,
Будеш жити за козаком, як за паном².

Отже, ми можемо з певністю говорити про поширення на Закарпатті українських історичних пісень і дум ще з XVII ст., що свідчить про культурні зв'язки Закарпаття з Україною й Росією в ті часи.

Освічені люди, які жили в XVII—XVIII ст. на Закарпатті, не раз користувалися книгами, написаними або надрукованими в Росії та на Україні, тим більше, що ці книги завозилися купецтвом. Про привіз книг з Росії й України на Закарпаття ми

¹ І. Панькевич: «Новонайдені старинні свіцькі пісні в підкарпатському пісеннику Й. Сабова», «Подкарпатська Русь», річник XI, № 1—10, Ужгород, 1934, стор. 52—53.

² Там же, стор. 55—56 (в сучасній транскрипції).

ще будемо говорити докладніше. Тут ми лише відзначимо, що найвидатніший полеміст Закарпаття другої половини XVII ст. Андрелла¹ для боротьби з католиками і уніатами використовував майже виключно українські і російські полемістичні та інші писання, що є свідченням тогочасних культурних зв'язків.

Про твір «Ключъ разумѣнія» Іоанікія Галятовського Андрелла писав «...что в той главѣ ознаймилъ славной вѣчной памяти отецъ проповѣдникъ слова божого, Іоанникій Галятовскій, и той святымъ богодуховеннымъ правдивую вѣру открылъ»².

Згадує Андрелла і «Маргарит», з якого цитує майже на кожній сторінці. В своїй праці під назвою «Пять словесъ» Андрелла ось так характеризує джерела свого твору. «Негайся учать навчаючи и болших еще от того словечка... книги восточных. Кто бы желал знати и болших, читай... Лексікон, Маргарит, Діоптру, Камѣнь и иньи книги»³.

Тут «Лексікон» — це праця Памви Беренди «Лексікон словено-росскій имен толкованіе» з 1627 р. «Маргарит» — це твір Івана Золотоустого, що вперше був надрукований в Острозі в 1595—1596 рр. Після цього було ще декілька видань цієї книги на Україні. «Діоптра» — це моралізуючі і повчаючі вислови ігумена Віталія, видані в Евію в 1612 р., а «Камѣнь» (або «Літос») — твір Петра Могили 1644 р.

Крім рукописних збірників, створених на Україні, на Закарпаття попадали рукописні твори, написані в Росії: в Москві, в підмосковських монастирях тощо. Таким є рукописне євангеліє з XV ст., яке зберігається в бібліотеці Ужгородського державного університету. Воно має багатий унікальний орнамент і заставки. Поява цього євангелія на Закарпатті свідчить про культурні зв'язки закарпатців з великим російським народом.

Проте, на Закарпатті в XVII—XVIII століттях поширювалася не тільки українська і російська рукописна література, але й друкована. Після заснування львівським церковним братством друкарні у Львові і друкарні в Києво-Печерській Лаврі книги появляються масово не тільки на Україні, але і на Закарпатті. Мабуть, немає такого українського стародруку, який

¹ Михайло Андрелла — закарпатець, полеміст, борець проти релігійної унії на Закарпатті в кінці XVII і на початку XVIII ст. «Михайло Андрелла писав так, як відчував і думав народ і в тому найбільша цінність книжок цього непримиренного ворога унії», І. Семенюк (Я. Галан), «Годі», К., 1950, стор. 16—17.

² А. Петров, Духовно-полемистические сочинения Андреллы, Прага, 1930, стор. 118.

³ І. Панькевич, Михаил Оросвегевский чи Михаил Феодул, Науковий збірник «Просвіти», річник IV, Ужгород, 1925, стор. 5.

не був би представлений на Закарпатті (вони не могли бути видруковані на місці, бо відомо, що на території Закарпаття до половини ХІХ ст. друкарні не було).

Одна з перших друкованих книг на Україні «Острозька біблія» (видана в 1581) збереглася на Закарпатті в кількох примірниках (один з них зберігається тепер в Мукачівському монастирі).

Особливо популярні були на Закарпатті видання друкарні Києво-Печерської Лаври. Ці видання були художньо оформлені, прикрашені різаними на дереві і на міді гравюрами. За ці прекрасні видання закарпатці не відмовлялися заплатити будь-які великі суми грошей. Після возз'єднання України з Росією дуже поширюються на Закарпатті й російські видання, друковані в Москві і Володимирі.

З київських видань ХVІІ ст. найбільш популярні були на Закарпатті полемічні твори Лазаря Барановича, спрямовані проти католицизму і унії. Ці твори під назвою «Мечъ духовный» були видані у Києві в 1666 і 1686 рр. Відомо, що Л. Баранович був великим прихильником Росії і борцем за возз'єднання України з Росією. В закарпатських списках книг «Мечъ духовный» звичайно наводиться тільки під назвою «Мечъ». Один примірник цієї праці тепер зберігається в бібліотеці Ужгородського університету.

Не менш популярними на Закарпатті були і праці другого видатного українського письменника — противника унії і папи — Іоанікія Галятовського. Його «Ключъ разумѣнія» (видання 1659 р. в Києві, а в 1663 і 1665 рр. у Львові) настільки був поширений на Закарпатті, що вже в першій половині ХVІІІ ст. знаходився майже в кожному третьому-четвертому селі і у всіх містах і монастирях. Тільки в Мараморощині він був відомий ще в першій половині ХVІІІ ст. в 19 селах¹. В списках книг він фігурує під назвою «Ключъ», а це вказує на велику популярність цієї книги. В бібліотеці Ужгородського державного університету зберігається з творів Галятовського ще «Небо новое» (видання 1665 р. в Києві) і «Месія правдивый» (видання 1669 р. в Києві).

Полемічний твір великого прихильника Росії Інокентія Гізеля «Мир с богом человѣку», київське видання 1661 р., зберігався в монастирях в Марія-Повчі і в М. Березнім². Йому ж приписуваний «Синопис», київське видання 1680 р., теж

¹ В. Гаджега, Додатки к історії русинів і руських церквей в Марамороші, Науковий збірник «Просвіти», річник І, Ужгород, 1922 р., стор. 140—226.

² Олександр Колесса, Рукописні і палеотипні книги південного Підкарпаття, Прага, 1927, стор. 12—13.

знайдений на Закарпатті і зберігається в бібліотеці Ужгородського університету.

Полемічна праця Радивіловського під назвою «Огородок» (видання Києво-Печерської Лаври 1676 р.) зберігалася в монастирях в Марія-Повчі і в Імстичеві¹.

Крім цих більш відомих українських стародруків масово були поширені на Закарпатті такі книги: Івана Максимовича «Руно орошенное» (Київ 1603 р.), Кирила Транквіліона Ставровецького «Зерцало богословія» (видання 1618 р.), Дмитрія Ростовського «Руно орошенное» (видання 1702 р.), Йосифа Кириловича «Поученіє Дорофея» (видання в Києві 1628 р. в списках книг це видання фігурує під назвою «Кірілл», або «Кирилл Дорофей», або просто «Дорофей»), Михайла Сльози «Номоканон» (Львів 1646 р.), Памви Беренди «Лексикон славно-росскій» (видання 1627 р.), Петра Могили «Літос» (видання 1644 р.)² і т. д.

В цій статті ми не ставимо завдання зробити бібліографічний перелік всіх українських і російських видань з XVII—XVIII століть, які були відомі і поширені на Закарпатті в цих і наступних століттях. Не вважаємо необхідним і перелічити всі книги чисто релігійного і обрядового характеру, якими користувалися закарпатці і які були видані на Україні або в Росії (в багатьох з них, як в Углянському вчительному евангелії з XVII ст., спеціально було зазначено, що «Друкована книга у Києві святом»).

У Не менш широкими були культурні зв'язки Закарпаття з Україною і Росією в XVIII ст. В цей період в Росії, в 1725 році було відкрито Петербурзьку Академію Наук, яка швидко стала одним з найбільших культурних центрів Європи. Цілком зрозуміло, що її діяльність не могла пройти безслідно для Закарпаття. Крім цього в Росії в той час працював видатний діяч науки і культури М. В. Ломоносов, який не тільки зробив геніальні відкриття в хімії і фізиці, але й був видатним письменником, істориком і мовознавцем. Перші видання книг М. В. Ломоносова: «Краткий Российский летописец с родословием», видання 1760 р., «Грамматика російского языка» та інші були відомі і на Закарпатті (примірники їх зберігаються в бібліотеці Ужгородського університету); при чому, як це свідчать записи на книгах, вони попали на Закарпаття зразу після їх видання в Росії і посилено вивчалися тут.

¹ О. Колесса, згадувана праця, стор. 13.

² В. Гаджега, «Додатки до історії русинів і руських церковей в жупі Земплин», Науковий збірник «Просвіти», річник X, Ужгород, 1933/1934 рік, стор. 57 і далі.

Та й взагалі, на Закарпатті знаходилося чимало російських видань XVIII ст. (книги Татіщева, Щербатова, «Феатрон» та інші — знаходяться в університетській бібліотеці).

Розглядаючи кількість книг, літературних і пісенних творів, знайдених на Закарпатті з XVI—XVIII століть, ми переконалися, що їх дуже багато. За нашими підрахунками на Закарпатті було до цього часу знайдено кількості рукописів і друкованих руських книг з XVII—XVIII століть.

У нас, у зв'язку з наявністю великої кількості і різноманітності українських і російських стародруків і рукописів на Закарпатті, виникає питання: як одержували закарпатці необхідні літературні, церковні і пісенні твори, українські і російські книги, якими шляхами вони поширювалися, хто їх привозив, продавав і купував? На ці питання не важко відповісти, якщо добре вивчити не лише літературну спадщину закарпатців, але і їх минуле взагалі.

Треба мати на увазі, що у трудящих Закарпаття на протязі всієї історії мова, культура, релігія, обряди були спільні з рештою українців за Карпатами, було і розуміння, що всі вони творять етнічну єдність. Аж до початку XVIII ст. Карпати і кордони не ставали перешкодою для взаємозв'язків. Закарпатці вільно переходили до своїх братів. А ті з свого боку теж приїжджали сюди, навіть оселялися на постійне життя. Тому найбільша частина літературних та інших робіт була занесена з Росії і України і тут, на Закарпатті, потім просто переписували їх чи перероблювали як закарпатці, так і ті, хто прибував сюди з України.

Адже на Закарпаття прибували і інтелігентні люди з України. Деякі з них і тут займалися списуванням книг. Так, в однім записі на книзі зазначено: «Списана... сія книга Служебник со Молитовником... Матфеєм Мигалевичом, іереом Колодницьким, от Руской землѣ, а краини Волынской, от богоспасаемого града Владимира, на той час мешкаючи в селѣ Колодном... бо ем писал у великом фрасунку, скитаючися в чужих сторонах. Року... 1612»¹.

«І справлял еи (тобто виправляв текст книги — М. Л.) дяк Даниел, пришлец от Русе»², — говорить в іншій записі.

На Закарпаття приходило чимало духовенства якщо не з Росії, то з України. Навіть єпископи закарпатської православної церкви здебільшого були не закарпатці, а з України. Можна назвати Крупецького, Тарасовича та інших.

¹ Ю. И. Яворский, Историческия личныя, вкладныя и другия записи в карпаторусских рукописных... книгах XVI—XIX веков, Науковий збірник «Просвіти», річник VII—VIII, Ужгород, 1930/31, стор. 200.

² Там же, стор. 202.

Поширення на Закарпатті багатьох пісенників і взагалі літературних творів із-за Карпат можливо пояснити не тільки тим, що їх приносили грамотні люди, які часто сюди прибували. Літературні твори з України і Росії проникали і поширювалися тут і самими закарпатськими людьми, літераторами та інтелігенцією, а також молоддю, яка вчилася в Києві та в інших школах України і Росії.

Відомо, що в Київській Могилянській Академії в XVII—XVIII століттях, крім місцевих уроженців — українців, вчилось і багато із-за «кордону», тобто тих, хто жив поза межами тодішньої України і Росії. За списком студентів Київської Могилянської Академії в 1736/37 учбовому році всіх студентів було 228, з них 127 були «закордонні», а в наступному учбовому році (в 1737/38) всіх студентів було 366, з них 122 — «закордонних»¹. Серед «закордонних» студентів ми зустрічаємо і закарпатців. Так, серед студентів із «заграниці» в 1737/38 учбовому році згадується «Іоаннъ Боцневичъ изъ города Бардиксима или Бардова въ Венгрии», а серед студентів 1754/55 учбового року — «Василій Штефка, козацій сынъ изъ села Крылова, Мараморошского полку». Очевидно перший, тобто Іван Боцневич, був з Бардіїва, (тоді — Закарпаття, тепер східня Словаччина), а другий — Штефка — з с. Кривий, Хустського району. Тут цікаво відзначити і те, що угорський адміністративний поділ поданий по-українському, тобто замість «Мараморошський комітат» — подано «Мараморошській полкъ».

Закарпатці раніше перебували на навчанні в школах України. Так, А. Годінка твердить, що мукачівський єпископ Грегорович близько 1607 року «свої студії кінчав на вищій школі в Києві»². Що цей Іван Грегорович в дійсності закінчив Київську Могилянську Академію, свідчить і один запис, датований 23 жовтня 1617 року³.

В покрайніх записках рукописного евангелія з села Комя-

¹ Про це докладно подає: Петров Н. Очерки из истории Украинской литературы XVII—XVIII в., К., 1911, стор. 105, 106, 109—112, а також Титов Ф., Стара вища освіта..., К., 1924, стор. 196, 221—225.

² Hodinka A. Muszka könyvárusok hazánkban 1711—1778, стор. 431. (А. Годінка — буржуазний історик націоналіст, який виступав на захист панування Австро-Угорщини над Закарпаттям. Проте, в його працях «Muszka könyvárusok hazánkban 1711—1771» — відбитка з книги «Emlékkönyv..., gr. Klebelsberg... emlékére», Вр. 1925, стор. 427—436, «A Munkácsi... püspökség története» і «A Munkácsi... püspökség okmánytára» зібрано ряд фактичних даних і документів з питань, які висвітлюються в даній статті. На них ми і посилаємось).

³ Lehoczky Tivadar, «A beregmegyei görögszertartású kat. lelkészségek története», Munkács, 1904, стор. 21.

ти (Виноградівський район) під 1648 р. написано, що запис в книзі зробив «Томаш Бакаляр Копанській».

В селі Старина (Східна Словаччина) під роком 1725 запис на євангелії зробив «Василий бакаляр старинский, дедис-кал самборский...»¹

Очевидно, що ці два останні вчилися в школах братських-православних, краще сказати в православних колегіях Галичини (Самбора та ін.). Правда, під 1695 роком є згадка про братство і в Гуменні², але чи при ньому була школа — невідомо.

Ще один шлях поширення книг з Росії і України на Закарпатті — це торгівля ними. Книги доставляли сюди книготорговці з Москви, Володимира, Києва, Львова та інших міст Росії й України (де були друкарні в XVII—XVIII століттях).

Ціни на книги були великі. Так, наприклад, за почаївський «Отоїх» платили в той час по 20—23 золотих. За «Триодь Цвітну» платили 12 овець.

В записі на іншій книзі сказано: «Сию книгу рекомую Триодь Цвѣтну купил раб божий Роман Грицакув, Сакал Кафевна, Симко Стецов, дали за ню три корови...»³

Єпископу Тарасовичу дорікали, що він по дорогій ціні продає для священників «Антименси» — духовні книги. Він відповів, що «Антименси я не сам роблю, але від друкарів я сам дорого купую»⁴. Відомо, що на території Угорщини слов'янської друкарні не було. Очевидно Тарасович ці книги купував від руських друкарів, які завозили їх сюди, бо напевно єпископ сам не ходив за ними на Україну чи в Росію.

Що на Закарпаття їздили продавці з книгами і то із-за Карпат, видно з запису на книзі під р. 1746 «Сию книгу купил ем... от книгаря Петра Поляка»⁵. Його ім'я «Поляк» показує що книгар був із-за Карпат, з Польщі, куди входила тоді ще більша частина України. Є багато інших даних про привезення книг на Закарпаття з Росії і України.

Росія вже з другої половини XVII ст. мала тісні торгові відносини з Угорщиною. З Росії відправлялися до Угорщини

¹ І. Панькевич, Покрайні записки на підкарпатських церковних книгах, ч. I, Науковий збірник «Просвіти», річник VI, Ужгород, 1928—1929 рр., стор. 157 і 180.

² Там же, стор. 183.

³ Ю. М. Яворський, Историческая, личные, вкладные и другие записки, Науковий збірник «Просвіти», річник VII—VIII, Ужгород, 1930/31, стор. 205.

⁴ Hodinka A., A mukácsi püspökség... okmánytára, Ungvár, 1911, стор. 87.

⁵ І. Панькевич, Покрайні записки..., Науковий збірник «Просвіти», річник VI, Ужгород, 1928—1929, стор. 163.

торговельні агенти, які закупували, головним чином, вино, а на продаж привозили хутра, які, як відомо, були одною з важливіших торгових статей закордонної торгівлі Росії.

«Посилку за вином підприємцям ще і імператор Петро I в 1714 г.», а саме: «В 1714 году, Апреля 17-го, отправлен был в Венгры для покупки во дворец вин гречанин капитан Параскева и с ним лейтенант гвардии унтер-офицер Ермолай Корсаков». Вони повинні були закупити 300 бочок вина. За вино повинні були заплатити «сибирським товаром, на 10.000 рублей»¹.

Торгівці повинні були переходити через Польщу, і тому у них були листи-перепустки і для польських властей.

Закупівля вин, як це зазначається у відомих архівних даних, відбулася в рр. 1729, 1733, 1742, 1745².

На основі архівних матеріалів відомо, що в 1741 р. відновилися торгові відносини по закупівлі вина з Угорщиною. В той час в Токаї відправляється генерал-майор Вишневський, його син — полковник Вишневський, прем'єр-майор Жалобов та інші для закупівлі вина. Одночасно їх завданням було завести там «виноградских садов». Це і сталося в 1744 р.³

Справа в тому, що всі вина, які закупувались для Росії в Угорщині, були дорогими. Імператриця Єлизавета Петрівна вирішила закупити для Росії відповідний виноградник в Угорщині, вирощувати його місцевими хорошими виноградарями і «в чем велеть обучаться и нашим людям, посланным с вами... А ежели виноградных садов — откупить столько...»⁴

В Земплинському комітеті, в Токаї, Тарчалі, Таля були закуплені для Росії виноградники. Для оброблювання і пересилки вина були туди направлені росіяни. Всі вони, разом з місцевими «греками», тобто закарпатцями, створили православну церкву, з російським православним попом на чолі. Своєю діяльністю вони настільки розвинули, що місцеве населення зверталося до них навіть в судових справах. В документах говориться, що «русские комиссары в Токае успели внушить к себе такое доверие среди местного населения, что они весьма часто служили для тяжущихся высшею степенью суда. Когда спорящие оставались недовольны первоначальным разбором их нужд в местных судах и т. д., недовольный обращался к рус-

¹ А. В. Рачинский, Русские комиссары в Токае в XVIII столетии. (По документам Моск. гл. архива министерства иностр. дел), Русский вестник, т. 119, № 9, Москва, 1875, стор. 186—187.

² Там же, стор. 188—191.

³ Там же, стор. 185.

⁴ Там же, стор. 193.

скому імператорському комиссару, втілювавшему в його очах поняття о неподкупной и безусловной справедливости»¹.

Це вже можна вважати не лише певним політичним впливом російських адміністративних діячів, надісланих до Угорщини, на місцеве населення, чи свідченням переваги тогочасної російської адміністрації над угорською. Це є, перш за все, проявом любові населення Закарпаття до Росії, до її народу.

Мало збереглося документів про постійні політичні зв'язки Закарпаття з Україною і Росією в половині XVII—XVIII століттях. Звичайно, в період визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. ці зв'язки були значні: Богдан Хмельницький надсилав своїх послів до міста Мукачева, що тоді було центром Семиградського князівства, тощо. Пізніше ці зв'язки проявлялись по духовній лінії, — зв'язки Мукачівського монастиря з Україною та інші.

І хоча політичних зв'язків і не могло бути регулярних, — в силу колоніального становища Закарпаття в межах чужої держави, все ж таки можна говорити, якщо не про тривалі політичні зв'язки, то про політичні впливи, про те, що всякі події на сході, в Росії й на Україні мали великий відгук на Закарпатті, і, наприклад, дуже часто слідом за виступами народних мас на території Росії чи України зараз же починалися подібні виступи і на Закарпатті. ✓

* * *

Все це, розглянуте вище, є значним доказом економічних, політичних і культурних зв'язків Закарпаття з Росією і Україною.

Цілком зрозуміло, що все це й забезпечувало ввіз українських і російських книг на Закарпаття.

Ввіз української і російської літератури на Закарпаття, як ми вже бачили, відбувався на протязі багатьох віків. Він особливо стає постійним після воз'єднання України з Росією, тобто з половини XVII ст. Від того часу поширюється у нас, в Закарпатті, друкована література не лише поодинці, але й масово, через книготорговців, які привозили сюди книги з Києва, Львова, Москви й аж з далекого Владимира.

Зберігається цілий ряд книг з XVII ст., в яких записано, що «Сію книгу вынесено съ Руси» (напр., в примірнику «Триоду», друкованому в 1663 р., проданому в село Золотарево за 12 флоринів).

Українські і російські книги вільно довозилися на Закарпаття аж до початку XVIII ст. В 1711 р. австрійською і угор-

¹ А. В. Рачинский, там же, стор. 215—216.

ською феодально-католицькою реакцією, було ліквідовано народне повстання проти поневолення з боку Габсбургів і взагалі феодалів. Феодально-абсолютистська реакція не тільки розгромила народне повстання, але й набагато посилила натиск проти українського населення Закарпаття. Посилюється релігійний тиск, спрямований на прийняття унії, уряд підтримує уніатське духовенство, єзуїти — агентура Ватикану — слідкують за всім духовним життям населення Закарпаття, переслідують православних. Уряд і уніатські священники ведуть боротьбу за скорочення і повну ліквідацію культурних зв'язків закарпатських українців з рештою українського населення і росіянами, вони почали боротьбу з поширенням російської і української літератури на Закарпатті. Будучи неспроможними ліквідувати довіз книг на Закарпаття ні пропагандою, ні виданнями уніатської і католицької писанини, вони, щоб перешкодити культурним зв'язкам, застосували адміністративні репресії і навіть військову силу.

Феодально-абсолютистська реакція, налякана ростом зв'язків по обох сторонах Карпат, через Будинську намісничу раду домоглася, за указом з 7 січня 1726 року, щоб було наказано февішпанам (управителям) жуп Бережської, Ужанської, Земплинської і Шаришської не пропускати без паспорта жодного подорожного через Карпатські проходи. Цей указ вимагав від начальства Бережської жупи, щоб воно заборонило мукачівському єпископові видавати для руських попів паспорти¹. Цими заходами угорські феодалі і єзуїти, які фактично були дорадниками імператора, хотіли зробити неможливими взаємостосунки українців по обох сторонах Карпат. Більше того, цей указ мав на меті зірвати постачання Закарпаття літературою і церковними обрядовими книгами з Росії і України.

Після цього, 19 серпня 1726 року, було наказано піддавати цензурі кожну привезену до Угорщини книгу² (цензура тоді була лише в католицьких єпископствах).

На допомогу прийшли і єзуїти. Один з уніатських монахів, шпигун і донощик віденського уряду і Ягерського католицького єпископства Й. Годермарський, який жив у Мукачівському монастирі, весною 1726 року доносив намісничій раді в Будині, що до країни через Польщу привозиться багато всяких «еретичних» книг. Ця література, підкреслював він, настільки поширилася серед закарпатських українців, що треба побоюватися, що з такими великими труднощами повернені на унію

¹ Hodinka A., *Muszka könyvtárak hazánkban...*, Budapest, 1925 стор. 434, жупи — тут частини території тодішнього Закарпаття.

² Hodinka A., *A Munkácsi... püspökség története*, стор. 803.

православні українці знову будуть заражені духом, ворожим унії, і відпадуть від неї. Тому він просив намісничу раду, щоб вона домоглася категоричної заборони ввозу літератури на Закарпаття з Росії.

Імператор і католицько-феодальні кола налякалися. Вони й без того боялися російського політичного впливу в Угорщині. Зразу після одержання донесення шпигуна Й. Годермарського, імператор указом від 1 серпня 1727 року зобов'язав усіх прикордонників і митні уряди в українських Карпатах затримувати кожну нецензуровану книгу. Одночасно імператор наказав мукачівському єпископові, щоб той категорично заборонив попам і підданам користуватися такими книгами¹.

Реакційні абсолютистсько-католицькі заходи одразу ж починають здійснюватися. Вже в квітні 1728 року² митний комендант Степан Очкай в Ужгороді затримав двох книгонош, а саме — Івана Шаляпина і Михайла Вакурова з Володимира, які привезли на Закарпаття книги з Росії. Привезені ними 530 томів книг були конфісковані і перевезені до Відня. Книгоноші теж були відправлені у Відень і — на допиті в Ужку, а також російському посольству у Відні повідомили, що вони вже 16 років щороку привозять в Угорщину книги без жодних перешкод. Завдяки енергійним заходам російського посольства, книгоношам було повернено сконфісковані книги³.

В дальшому в вересні 1756 року було затримано в Ужку двох київських книгонош⁴. Такі ж випадки мали місце і в наступних роках.

Пануючі класи Угорщини і Австрії думали такими заходами налякати російських книгонош і утримати їх від довозу книг в Угорщину і Закарпаття. Та це не допомогло, хоч багато книг було конфісковано і затримано.

Після всіх цих суворих заходів привезення різних книг з Росії і України на Закарпаття не припинялося. В квітні 1757 року було доставлено на Закарпаття понад тисячу книг, в 1759 році — 10 возів книг і т. д. Тоді віденський реакційний уряд, на домагання єзуїтів і уніатських попів, в 1757 р. наказав, щоб усі книги, привезені з Росії, були цензуровані безпосередньо Мукачівським єпископом і одним єзуїтом і тільки

¹ Hodinka A., *Muszka könyvtárosok hazánkban...*, стор. 434.

² А. Годинка в «*Muszka könyvtárosok hazánkban...*», стор. 434 і далі не дає дати 1728 рік, але вказує, що це було наступної весни після указу від 1 серпня 1727 р. Після цього і сам Годинка (і за ним А. Петров у статті «К истории «русских интриг» в Угрии в XVIII в.», «Карпаторусский сборник», Ужгород, 1930 р., стор. 130) подає як дату цієї події 1727 рік. Ми притримуємося дати 1728 рік, яка впливає з ходу подій.

³ Hodinka A., *Munkácsi... püspökség története*, стор. 804.

⁴ Там же, стор. 806—807.

після такої апробації можна буде повернути їх назад російським книготоргівцям для продажу¹.

Ввіз книг з Росії і України на Закарпаття, незважаючи на репресії і конфіскації, продовжувався і в другій половині XVIII ст. На основі списку книг, конфіскованих від російських книготоргівців, можемо встановити, що на Закарпаття було завезено: в 1757 р. — 11 назв книг загальною кількістю 1146 томів; в 1760 (два рази) — 41 назву загальною кількістю 907 томів (в тому числі 170 букварів); в 1762 р. — 14 назв загальною кількістю 877 томів (в тому числі 400 букварів) і в 1770 р. — 431 том книг².

Отже, якщо підрахувати лише конфісковані книги, завезені з Києва і Москви за цих 14 років, то кількість їх доходить до 3370 томів на суму близько 100000 угорських флоринів. Скільки ж було завезено книг без конфіскації і через закарпатських прочан (богомольців, що ходили на Україну), і галицьких купців-книгоношів нам не відомо. В 1801 р., за вказівкою мукачівського єпископа, в кожній церкві були зроблені списки богослужебних книг, а також збірників. З цього списку виявляється, що з 1711 по 1770 рр. майже немає такого українського чи російського видання, яке не було б представлене на Закарпатті³.

З якими труднощами відбувалося доставляння книгоношами книг на Закарпаття, можна бачити з таких фактів. В лютому 1770 року троє московських книгонош: Ігнат Тимофієв, Степан Григорович та Іван Іванів повезли на 4 підводах книги, в основному букварі, через Карпати. В той час в Галичині була чума і на кордоні, крім прикордонників, знаходились війська. Все ж таки книгоноші пробралися через верхів'я Карпат і дійшли до села Ясіня, де й були затримані. Генерал Естергазі повідомив військову раду, що книги відібрано і запечатано, а книгонош заарештовано. 25 лютого 1770 року військова рада повідомила про все імператрицю Марію Терезію. Вона звеліла направити книги на цензуру в Братиславу, а далі — у Відень. Туди ж під конвоєм було приставлено і книгонош. Справа затяглася на півроку, і лише втручання російського посла визволило книгонош, але не книги, які так і залишились конфіскова-

¹ Hodinka A., *Muszka könyvtárosok hazánkban...*, стор. 435.

² Hodinka A., згадувана стаття, стор. 435 (А. Петров в статті «К истории «русских интриг» в Угрии», посилаючись на книгу А. Годинки «А Мункácsi... püspökség története», Вр., 1910, стор. 807—808 і на матеріали, одержані від Годинки, подає трохи інші дані: за 1760 рік — 999 книг, за 1762 р. — 733 книги. Але в пізнішій праці А. Годинки ці дані уточнено і ми їх наводимо).

³ Оригінал цього списку зберігається в Закарпатському обласному державному архіві (фонд Мукачівської єпархії).

ними. Марія Терезія звеліла передати книгоношам, щоб вони більше не сміли з'являтися в Закарпатті¹.

Після того, в 1770 р., взагалі було заборонено привезення книг з Росії і України на Закарпаття².

Протидіяння культурним зв'язкам народних мас Закарпаття з Росією і Україною йшло і в іншому напрямі. З кінця XVII ст. католицька церква, єзуїти і урядовці монархії Габсбургів активізували діяльність в напрямку поширення єзуїтсько-католицької літератури на Закарпаття. Вони силою впроваджують уніатство і католицьку орієнтацію.

Щоб успішніше запровадити католицизм і унію, щоб протидіяти народній культурі і недопустити східного — українського і російського впливу, вони пробують ширити католицьку реакційну ідеологію серед закарпатських українців через друковану літературу.

Католицька реакція всіма засобами намагалася зупинити приплив руських книг із-за Карпат. Коли прімас Угорщини Колоніч вів переговори з єпископом де-Камелісом про призначення його мукачівським єпископом, то де-Камеліс запитав, чи є в тій «діоцезії» — церковному окрузі — друкарня, бо якщо немає, то він буде приневолений користуватися друкарнями «шизматичькими» (тобто православними). Колоніч на це відповів, що він постарается, щоб тирнавські єзуїти забезпечили свою друкарню кирилицьким шрифтом³. І дійсно, через кілька років вже появилася в Тирнаві перша надрукована єзуїтами книга для закарпатських уніатів.

Єзуїти в Тирнаві, через свого ставленика на Закарпатті — мукачівського єпископа де-Камеліса, що був близьким до ордену єзуїтів, уже в 1698 р. запланували видати українською мовою «Катехизис для науки угорским людям». Але на Закарпатті поставилися до цієї спроби, як до протинародної справи, настільки ворожо, що єзуїтам і де-Камелісу не вдалося знайти на Закарпатті перекладача текстів «Катехизису» з латинської мови і довелося за перекладача запросити уніатського попа з Галичини — Івана Корницького. Книга була надрукована в єзуїтській друкарні в Тирнаві (на території нинішньої Чехословаччини). Але вона взагалі не була поширена серед закарпатських українців, і лише поодинокі примірники були знайдені за межами Закарпаття (в Будапешті, Північній Угорщині

¹ Hodinka A. Muszka könyvtárosok hazánkban..., стор. 435. А. Петров, К истории «русских книг» в Угории в XVIII в., «Карпаторусский сборник», Ужгород, 1930, стор. 133.

² Hodinka A., A Munkácsi... püspökség története, стор. 810.

³ Hodinka A., A munkácsi... püspökség okmánytára, Ungvár, 1911, стор. 283—287.

і Східній Словаччині). Відсутні будь-які дані про те, щоб вона була відома не тільки серед селян, але й навіть серед духовництва Закарпаття.

«Катехізіс» появився в Тирнаві в 1698 р., наступна друкована єзуїтами книга для закарпатських українців з'явилася там же в 1699 р. під назвою «Букварь». Цікаво, що цього букваря зберігся лише один примірник, який знаходиться в університетській бібліотеці в Будапешті¹.

Отже, ця перша надрукована на українській мові в Австрії книга не принесла успіхів, бажаних єзуїтам і їх ставленику де-Камелісу. Яка ж причина, що вона не поширилася серед закарпатських українців? Ще більше — яка ж причина, що вона була відома тільки серед певних незначних кіл населення? Прислужник мадьярських імперіалістів Я. Стрипський це пояснював тим, що «годі було об'ємистою книжкою сушити собі голову сивим старцям, або щойно початкуючим теологам, які всі були неуками-холошняками» (тобто попами з кріпаків — М. Л.)². Ця тенденційна брехня була згодом поширювана пізнішими буржуазними істориками. Проте вона не має нічого спільного з дійсністю. Нам відомо, що на Закарпатті були поширені рукописи і друковані книги з Києва, Острога, з України і Росії взагалі ще не такі по об'єму. Ці книги знаходимо в XVII—XVIII століттях майже в кожному селі. Справжня причина того, що книга де-Камеліса не змогла поширитися, полягала в тому, що закарпатські українці поставились до неї негативно, вороже, вони знали, що це єзуїтська пропаганда, що вона спрямована проти них же. Про це найяскравіше засвідчив уже відомий нам Андрелла. Він писав на адресу де-Камеліса: «Брешеш Йожефу у своїй книзі» і додав, що в цій книзі — «лож» і брехня³.

Не мала успіху католицька і єзуїтська агітація і в справі з іншими друкованими книгами для закарпатських українців в кінці XVII і на початку XVIII ст. (наприклад, вже згадуваний «Букварь» де-Камеліса з 1699 року і книга Бізанція теж видана в Тирнаві в 1727 р.), які також не поширювалися.

Тоді габсбурзько-католицька реакція вдається до інших засобів. В 1770 р. віденський уряд дозволив організувати слов'янську друкарню у Відні власникові університетської книжкової торгівлі Курцбекові. Курцбек поставив вимогу, що дасть

¹ Sztripszky H., Volt-e könyvsajtó a máramarosi Körtvélyesen, «Зоря» — «Најнал», Ужгород, 1942, № 1—2, стор. 23.

² Г. Стрипський, З старшої письменності Угорської Русі, (в збірнику «Привіт І. Франкові в сороклітте його письменської праці. 1874—1914», Львів, 1916, стор. 183).

³ А. Петров, Статьи об Угорской Руси..., СПб., 1906, стор. 39.

згоду зайнятися цією справою лише в тому випадку, якщо на протязі 20 років зовсім буде заборонений довіз слов'янських книг з Росії. Тому вже в тому ж 1770 р. Марія Терезія оголосила указ про те, щоб російські торговці книгами «в майбутньому не сміли привозити в країну книги»¹. Одночасно ті книги, які були в 1770 р. затримані митними урядами на Закарпатті, держава відкупила від російських книгонош за 4000 флоринів.

Після цих заходів (після 1770 р.) російські книгоноші відкрито вже не з'являлися в межах Угорщини, хоча є факти і пізнішого приставлення ними книг.

Всі ці заходи віденського абсолютистського уряду були спрямовані на цілковиту ізоляцію закарпатських українців від України і Росії; вони запроваджувалися для повної католизації і денаціоналізації закарпатських українців.

Треба вказати ще й на таке: книги, ввезені з Росії і України, не мали політичного змісту, але сам факт поширення цих книг мав політичне значення і абсолютистсько-феодалний уряд Габсбургів та панівні класи Австрії і Угорщини побоювалися політичного впливу Росії і України на Закарпаття². Що воно в дійсності було так, видно з того, що конфісковані книги, надруковані в Москві або Києві, розпродавалися без значних змін, лише в друкарні Курцбека змінювали титульну сторінку і давали нову з вказівкою: «Надруковано в Відні...»³

Так, збірник молитв і обрядів, що вийшов з друкарні Курцбека в 1770 р. і «автором» якого був уніатський єпископ Іоанн Брадач, фактично був передрукований з київського видання. Крім того в цьому ж році в друкарні Курцбека вийшли ще дві друковані книги, що теж повністю повторювали київське й московське видання. Проте швидко єзуїти почали обвинувачувати Брадача в «ересі». Книги були конфісковані і знищені. А сам Брадач повинен був ще раз скласти присягу вірності римському папі. Після цього Марія-Терезія викликала в 1773 р. до Відня всіх трьох уніатських єпископів, яким наказала, щоб вони друкували тільки ті книги, які з Риму привіз папський нунцій⁴.

¹ Про це повідомляє Hodinka A. в книзі *A munkácsi... püspökség története*, стор. 810.

² До речі, цей політичний вплив, що поширювався через зв'язки Закарпаття з Росією і Україною в XVII—XVIII ст., намагалися замовчувати і пізніші буржуазно-націоналістичні писаки. Так, Годинка, говорячи про поширення літератури з Росії і України, проговорився, що він не хоче писати про «політичне позаддя» цієї справи. Див.: «*Muszka könyvágusok hazánkban...*», стор. 436.

³ Hodinka A. *A munkácsi... püspökség története*, стор. 814.

⁴ Там же, стор. 814.

В 1773 р. у Відні відбувалися наради всіх уніатських єпископів Австро-Угорщини. На цих нарадах, між іншими, остаточно мало вирішитися питання: які вживати заходи для витиснення українських і російських книжкових видань з Австро-Угорщини, в тому числі і з Закарпаття. На нарадах було вирішено, щоб і по зовнішній формі віденські видання на українській мові були подібні до київських, але щоб зміст їх був католицький. Так, наприклад, було вирішено, щоб «Часослов» видати на київський зразок («як це вказують в Києві друковані» книги): «Молитовник для мирян и Молитвослов для духовенства хай друкуються на мові київського видання і по розподілу матеріалу почаївському». «Требник так треба надрукувати щодо зовнішньої форми і порядку, як Київський, вірно дотримуючись всюди науки і догми католицької церкви» — говорилося в рішеннях уніатських єпископів¹.

Все це було спробою обдурити населення Закарпаття і західноукраїнських земель, де була поширена унія. Але ці спроби лютих ворогів народу — феодально-католицької реакції — терпіли крах.

Закарпатські українці вбачали в уніатстві свого смертельного ворога. Вони вважали, що прийняття унії — це смертельна небезпека і для них і для їх рідної культури і мови. Хоч закарпатців вже в середині XVIII ст. австрійські й угорські урядовці вважали уніатами, все ж таки народні маси продовжували триматися своєї батьківської православної віри, а разом з тим берегли народні традиції, незважаючи на жорстокі переслідування.

Ягерський єпископ граф Франц Барковцій, який в XVIII ст. силою хотів насадити уніатство вже не тільки серед попів, але й селянства Закарпаття, гірко скаржився імператорові про те, що закарпатські українці в душі є православними. Він писав, що хоч його попередники привели закарпатців на унію, але сумно констатує, «що у великій частині тільки по імені є унія. Православний обряд, православна мораль і наука панують між ними». Попи і все населення користуються книгами виданими в Москві. «Замість вашої величності в церквах величають царя, замість папи — петроградського патріарха... Відомо, що в сусідній Польщі (розуміється в Західній Україні — М. Л.) є слов'янські друкарні, в яких друкують богослужбні книги, провірені від православних блудів. Звідти угорські українці дешевше і легше могли би закупити потрібні для них книги. А все-таки звертаються до Московської держави, яка

¹ Рішення наводимо по статті: «Наші культурні і церковні справи на єпископських нарадах 1773 року у Відні», журнал «Підкарпатська Русь», № 9, Ужгород, 1926, стор. 214. Текст подаємо за новою транскрипцією.

так далеко і шлях такий небезпечний. Причина того, що московські книги з таким великим коштом і такими труднощами все ж таки купують, не може бути інакша як та, що їм подобається та наука» (мається на увазі те, що проповідується в тих книгах — М. Л.)¹.

Заявляючи так, Барковці говорив правду. Вже вказувалося, що в списках книг, зроблених в 1801 р. і раніше, майже немає такого російського видання з 1711 по 1771 рр., яке не було б на Закарпатті. Покрайні записи на книгах вказують, звідки купували і як дорого платили за поодинокі книги, привезені з Росії.

Таким чином, незважаючи на реакцію, на спробу шляхом запровадження унії і поширення уніатсько-католицької літератури розірвати зв'язки народних мас Закарпаття з російським і українським народами, ці спроби терпіли крах. Це було тому, що народні маси Закарпаття завжди прагнули до своїх братів по той бік Карпат, — до російського і українського народів.

Розглядаючи це, слід зробити одне зауваження: якщо духовенство та інші представники панівних кіл Закарпаття — місцеві поміщики, куркулі тощо — були прихильні до панівних кіл Росії, до царизму, поміщиків і капіталістів, то трудящі Закарпаття ставились з любов'ю до трудящих Росії і України. Це знайшло своє відображення і в культурних зв'язках.

Уніатські єпископи, навіть такі відомі, як Тарасович і Бачинський, тяжіли скоріше до уніатської верхівки Західної України і до російського царизму. Те ж саме можна сказати і про інших представників закарпатського духовенства, яке з часів де-Камеліса переключилося на підтримку Габсбургів у їх прагненні розірвати зв'язки Закарпаття з Росією і Україною.

Зате такі представники народних мас як Андрелла, як мандрівні вчителі, яких було чимало на Закарпатті, тяжіли до російських і українських народних мас. Отже, і в культурних зв'язках, і в усьому культурному житті Закарпаття знаходила своє відображення боротьба двох культур, яка є у кожній національній культурі².

В кінці XVIII і в XIX ст. продовжували існувати культурні зв'язки Закарпаття з Україною і Росією. Незважаючи на репресії і переслідування, сюди завозилися сотні й тисячі книг, виданих в Росії і на Україні, наочні приладдя (наприклад,

¹ Уривки з цього цікавого документу на мадярській мові приводить Годинка в «Muszka könyvárusok hazánkban...», стор. 430.

² В. І. Ленін, Критичні замітки з національного питання, К., 1949, стор. 16.

глобус, виготовлений в Росії в 1893 р., виявлений в с. Олешник, Виноградівського району) та інші предмети культури.

Всі ці зв'язки мали певне історичне значення, особливо велике для народних мас Закарпаття, які повсякчасно відчували підтримку своїх братів по той бік Карпат, і це додавало їм сил і витривалості в протидії натисковій реакції, особливо в роки лютої мадяризації в другій половині XIX і на початку XX ст. Це дало народним масам Закарпаття можливість зберегти свою народну культуру і мову, дало змогу розвинути літературу й журналістику другої половини XIX ст. Взагалі культурні зв'язки і впливи російського і українського народів благотворно вплинули на культурний розвиток і піднесення народної свідомості трудящих Закарпаття. Внаслідок цього зростало самоусвідомлення закарпатців, зростало прагнення народних мас Закарпаття до возз'єднання зі своїми братами по той бік Карпат, зростала боротьба за возз'єднання, яка особливо посилювалася з часу перемоги Великого Жовтня.

Проте возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною змогло здійснитися лише після визволення Закарпаття Радянською Армією в 1944 р. Увійшовши в братню сім'ю радянських народів, трудящі Закарпатської області успішно будують комуністичне суспільство.
